

Kurtubî'nin Tefsirde İsrâiliyât Rivayetlerine Yaklaşımı

Qurtûbî's Approach to Isrâ'iliyyât Traditions in Tafsîr

Mustafa TUNÇER

Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir
Anabilim Dalı

Assoc. Prof. Giresun University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Tafsir, Giresun/Türkiye

mustafatuncer061@hotmail.com **ORCID:** 0000-0003-1415-6682

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 23 Şubat / February 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Temmuz / July

DOI: [10.53683/gifad.1255587](https://doi.org/10.53683/gifad.1255587)

Atf / Citation: Tunçer, Mustafa. "Kurtubî'nin Tefsirde İsrâiliyât Rivayetlerine Yaklaşımı / Qurtûbî's Approach to Isrâ'iliyyât Traditions in Tafsîr". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 12/24 (Temmuz/July 2023/2): 444-478

İntihal: Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.
Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr
Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Kurtubî tefsiri, ilim dünyasında hem rivayet hem de dirayet tefsir unsurlarını bir arada barındıran, ancak daha çok dirayet tefsir ekolünün temsilcileri arasında gösterilen bir eser olarak kabul edilmektedir. Kurtubî (671/1273), çok fazla olmamakla birlikte el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân adlı tefsirinde yararlandığı bazı kaynakların da tesiriyle İsrâiliyât kapsamında bazı rivayetlere yer verdiği görülmektedir. O, bu rivayetlerden bazılarını aksi delillerle tenkit edip geçersizliklerini belirtirken; bazı rivayetleri ise eserine aldığı halde bunlar hakkında herhangi bir eleştiride bulunmamaktadır. Şüphesiz Kurtubî'nin, eserine alıp da eleştirmedeği isrâîlî bilgilerin onun tefsirinde yer almış olması bu tefsirin ilmi özelliğine ve yetkinliğine gölge düşürdüğünü ifade etmek gerekir. Ancak söz konusu zafiyete yol açan bilgilerin toplamının, tefsirin geniş hacmine kıyasla oldukça az bir yekûn teşkil ettiği de gözden irak tutulmamalıdır. Bu çalışmada Kurtubî'nin ayetlerin tefsirini yaparken eserine alıp eleştirdiği rivayetler ile hiç eleştirmeden bilgi amaçlı naklettiği İsrâiliyât haberleri ele alınmıştır. Her iki konu başlığı üzerinden de Kurtubî'nin İsrâiliyâta bakışı ve tefsirinin diğer tefsirler arasındaki konumu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Rivayet, İsrâiliyât, Kıssa, Kurtubî.

Abstract

Qurtûbî's tafsîr is accepted as a work that contains both riwāya (tafsîr bi'l-riwāya) and dirāya (tafsîr bi'l-dirāya) tafsîr elements but it is generally shown among the representatives of the dirāya tafsîr school in the world of science. It is seen that Qurtûbî included some rivayets within the scope of isrâ'iliyyât with the influence of some sources he benefited from in his work al-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân, although not too many. While he criticizes some of these narrations with contrary evidence and states their invalidity; although he included some narrations in his work, he did not criticize them. Undoubtedly, it must be stated that the fact that Qurtûbî included the İsrâiliyât information in his work, which he did not criticize, casts a shadow on the scientific feature and competence of this tafsîr. However, it should not be overlooked that the sum of the information leading to the said weakness constitutes a very small sum compared to the large volume of tafsîr. In this study, the narrations that Qurtûbî took into his work and criticized while he was interpreting the verses, and the news of İsrâ'iliyyât that he conveyed for informational purposes without criticism will be discussed. On both topics, it will be tried to determine Qurtûbî's view of isrâ'iliyyât and the position of his commentary among other tafsîr books.

Keywords: Tafsîr, Narration, İsrâiliyyât, Parable, Qurtûbî.

منهج القرطبي في تناول الروايات الإسرائيلية في التفسير

يُعدّ تفسير القرطبي من التفاسير التي جمعت بين منهجي التفسير بالمأثور و التفسير بالرأي، لكن إذا أردنا تصنيفه بشكل أدق فإنه يميل إلى مدرسة التفسير الثانية، نجد في تفسير القرطبي المسمى الجامع لأحكام القرآن بعض الروايات الإسرائيلية التي ساقها متأثراً بالمصادر التي اعتمدها في تفسيره، في الوقت الذي ينتقد الكثيرون هذا النوع من النصوص بأدلة معارضة، فإن القرطبي لم يبد رأيه حول هذه النصوص منتقداً أو مكذباً، و إن لم يكن حجمها كبيراً في تفسيره، و هذا ما يجعلنا نتساءل عن مدى الكفاءة و المصداقية العلمية لتفسير القرطبي بعد إيراده لمثل هذه النصوص من دون تعليق، مع الإشارة مرة أخرى أن حجم هذه الروايات قليل جداً في عموم تفسيره، في هذه الدراسة سنناقش الروايات الإسرائيلية التي ساقها القرطبي في تفسيره معلقاً أو تلك التي أوردتها دون تعليق، محاولاً إبراز موقفه من هذه المسألة، مبيناً موقعه بين التفاسير في خصوص هذه القضية.

الكلمات المفتاحية: التفسير، الروايات، الإسرائيليات، القصة، القرطبي.

Extended Summary

Qurṭūbī was a scholar who trained himself in Islamic sciences such as ḥadīth, fiqh, especially tafsīr, and demonstrated his merits with the works he wrote. Continuing his life at a time when the Islamic world was exposed to severe attacks from both the West and the East, Qurṭūbī wrote his works in harsh conditions in Andalusia and Egypt. He completed his primary education in Cordoba, the city where he was born, and after the occupation of this place, he had to migrate to Egypt. For this reason, it is thought that most of his works were written in Egypt. One of these works is his tafsīr named "el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an", which made him famous.

Our aim in this article is to determine Qurṭūbī's approach towards isrâ'iliyyât. In this context, the narrations that Qurṭūbī took and criticized while interpreting the verses, and the news of isrâ'iliyyât, which he conveyed for informational purposes without criticism, are discussed. Through both topics, it is tried to determine Qurṭūbī's view of isrâ'iliyyât and the position of his commentary among other interpretations.

Qurṭūbī, who determined the sources he benefited from largely according to scientific principles and examined the narrations comprehensively due to his dominance in the science of ḥadīth, presents his views with an understanding far from bigotry, but also includes weak, fabricated ḥadīths and İsrâ'iliyyât information and does not make any explanations about them. Qurṭūbī's transfer of ḥadīths from reliable ḥadīth sources and his acting more sensitively and carefully at this point than many

commentators deserves credit, of course, as a positive feature for his work. Although he made a commitment to be sensitive about ḥadīth narrations in the introduction of his tafsīr, it can be stated that he did not comply with his commitment due to some weak and partially fabricated narrations in the work.

It is seen that Qurṭūbī included some narrations within the scope of isrā'īliyyāt in his commentary, with the influence of some sources that he benefited from, but not much. He criticizes some of these narrations with contrary evidence and states that they are invalid. However, while giving information about some parables, he does not criticize the rumors about the subject in his work. On the other hand, the fact that the news that he does not criticize are generally not related to the issues of belief or the rumors that will cause the falsification of the Qur'anic text, at least reflects his sensitivity on this issue.

The news of İsrā'īliyyāt that Qurṭūbī included in his work in order to criticize are as follows: The so-called praise of the idols Lāt, Menāt and Uzzā while Hz. Mohammed was reading the chapter of Najm (Garanik Case); Two angels, Hārut and Mārut, were lustful like humans and sinned, The suggestion of Iblis in naming the child that Eve (Hz. Havva) will bear; Iblis was involved in Hz. Ayyub's illness; Hz. Yūsuf's intercourse with the woman who desires him; The spinning of the sky like a millstone on an angel's back.

447

The İsrā'īliyyāt news that Qurṭūbī took to his work but did not criticize can be expressed as follows: The size and speaking of Mount Qâf; Lived in the time of Moses Ūc b. Anak's height was 3333 zira (approx. 2800m), he pulled the clouds with his staff and drank water; The qualities of the angels in charge of carrying the Throne known as "Hamele-i Arş" and the nature of the matter from which the Throne was created; The names of the Companions, the name and color of the dog with them; Dialogue of Iblis with a fish; The nature of the gate of Bayt al-Maqdis; details of the creation of the sun and moon; Where Ayyub was raised after his death; The earth stands on the horn of an ox; The nature of the stones and mountains of the town where people who live beyond Andalusia and who are true servants of Allah.

As a result, it is certain that Qurṭūbī, who could not help himself to delve into the details in many stories, was inevitably involved in İsrā'īliyyāt narrations. In this respect, Qurṭūbī's attitude towards İsrā'īliyyāt does not resemble neither that of the limitless tolerance of classical commentaries such as Mukâtil b. Süleymân (d. 150/767) or Âlûsî (d. 1270/1854), nor the attitude of contemporary commentators such as Muḥammed 'Abduh (d. 1905) or

Sayyid Ahmed Khan (d. 1898) who shut the door completely. In other words, Qurtübî's, who draws attention with his competence and experience in the field of tafsîr, tafsîr method, and recitation, and his expertise in the field of fiqh, not rejecting the news of İsrâ'îliyyât at once especially in the field of tafsîr, should not mean that he accepts the news of isrâ'îliyyât in this field.

Undoubtedly, it should be stated that the fact that Qurtübî included the İsrâ'îliyyât information in his work, which he did not criticize, casts a shadow on the scientific feature and competence of this tafsîr. However, it should not be overlooked that the sum of the information leading to the said weakness constitutes a very small sum compared to the large volume of tafsîr.

Giriş

İsrâiliyât kavramı tahminen hicrî IV. asırdan sonra İslâmî literatüre girmiştir.¹ Pek çok âlim İsrâiliyât'ın İslâmî kaynaklara girmesinin Kur'ân'ın anlaşılmasına kimi zaman engel teşkil ettiğini hatta ayetlerin yanlış anlaşılmasına neden olduğunu belirtmektedir. Bu tür haberlerin İslâm kültürüne girişi cahiliye dönemine kadar dayandığı ifade edilebilir. Zira Cahiliye döneminde Ehl-i kitapla kurulan ilişkilerin Resûlullah (sas) devrinde de sürdüğü ve sahabîlerin Ehl-i kitaptan bazı bilgiler öğrendikleri² bilinmektedir.

İsrâiliyât'a dair anlatılan bilgiler tefsir ilminin önemli konularından birini teşkil etmektedir. Bu husus ayetlerin tefsiri yapılırken kullanılan İsrâiliyât haberlerinin nassa dayalı bir meşruiyet zemini oluşturabileceği yönüyle problemleri bir durum arz etmektedir. Öyle ki sahihini zayıfından ayırmadan nakledilen isrâilî meriviyat bu yolla dinî literatüre karışmakta ve İslâm'a zarar verecek boyuta ulaşmaktadır. Burada İsrâiliyât'a karşı tavrın nasıl olması gerektiğini belirtmek gerekirse, İsrâiliyâtı sırf bir bilgi aktarımı olarak telakki etmenin yanlışlığı kadar, İsrâiliyât kaynaklı tüm bilgilere art niyetli bakış da yanlış olsa gerektir.

Eserinde rivayet ve dirayet metotlarını oldukça dengeli ve birbirinin zaaf noktalarını tamamlayacak şekilde ustaca uygulayan Kurtubî, öncelikle ayetleri yine ayetlerle tefsir etmeye çalışmış, daha sonra hadislere, sahabe ve tabiûnun görüşlerine müracaat etmiştir. Kurtubî, Mukâtil b. Süleyman (ö.

¹ Mürsel Ethem - Ramazan Ünsal, "Kur'an'ı Anlamada İsrâiliyât'ın Rolü", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 1720-1744.

² Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, 1388/1969), 1/460.

150/767) ve Taberî (ö. 310/923) tefsirlerinde yer alan İsrâiliyât rivayetleri kadar olmasa da ayetlerin izahında kontrollü denebilecek ölçüde bazı İsrâiliyât rivayetlerine eserinde yer verdiği gözden kaçmamaktadır. Kurtubî kimi isrâilî haberleri zararlarına değinmek ve eleştirmek için tefsirine kaydetmekle birlikte kimi isrâilî rivayetleri de hiç eleştiriye tabi tutmadan eserine aldığı görülmektedir. Kaleme aldığımız bu çalışmanın amacı Kurtubî'nin İsrâiliyâta karşı yaklaşımını tespit edebilmektir.

İsrâiliyât konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında konu özelinde Ebû Şehbe'nin *el-İsrâiliyât ve'l-mevzuât fi kütübi't-tefsîr*, Remzî Na'na'a'nın *el-İsrâiliyât, eseruhâ fi kütübi't-tefsîr*, Abdullah Aydemir'in *Tefsirde İsrâiliyyât*, Abdülhamit Birışık'ın "*İsrâiliyyât*" (DİA), İbrahim Hatipoğlu'nun "*İsrâiliyyât*" (DİA), Mürsel Ethem - Ramazan Ünsal'ın "*Kur'an'ı Anlamada İsrâiliyat'ın Rolü*", Mustafa Öztürk'ün "*Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâiliyyât Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrâiliyyât Karşısı Söylemin Tahlil ve Tenkidi*" ve Nihat Uzun'un "*Sahabenin Tefsirde İsrâiliyâta Bakışı*" adlı eserleri öne çıkmaktadır. İsrâiliyâtın teorik bilgi kısmına dair yararlandığımız bu eserlerin dışında üzerinde çalıştığımız temel kaynak Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*'ı olmuştur. Bu tefsirde özellikle tarihi kıssalardan bahseden ayetlerin tefsirleri taranarak Kurtubî'nin İsrâiliyât rivayetlerine karşı tutumu anlaşılmasına çalışılmıştır. Bunun dışında Kurtubî'nin eserine aldığı isrâilî rivayetlerin kritiği de İbn Kesir, Fahreddin er-Râzî gibi bazı müfessirlerin tefsirleri ile Abdullah Aydemir'in *Tefsirde İsrâiliyyât* ve Zehebî'nin *el-İsrâiliyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs* adlı eserleri üzerinden yapılmaya çalışılmıştır.

Tefsir alanında yapılan akademik çalışmalarda çokça müracaat edilen temel tefsir kaynaklarının İsrâiliyât karşısındaki konumları şüphesiz akademik çalışma yapacak olanlar için önem arz eden bir konudur. Söz konusu eser sahiplerinin İsrâiliyât rivayetlerine müracaat edip etmediği, müracaat ediyorsa eleştirip eleştirmedeği gibi yönlerden İsrâiliyâta karşı tutumu araştırmacıların o eserler üzerindeki bakış açılarını belirleyici olmaktadır. Tefsir eserleri üzerinde bu türden yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Muhammet Yılmaz, *Râzî Tefsirinde İsrâiliyât*;³ Harun Savut, *İbn Kesir'in İsrâiliyâta Yaklaşımı*;⁴ Hüseyin Akyüzoğlu, *Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın*

³ Muhammed Yılmaz, "Râzî Tefsirinde İsrâiliyât", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2001), 67-87.

⁴ Harun Savut, "İbn Kesir'in İsrâiliyâta Yaklaşımı", *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2012), 127-148.

Tefsirde İsrâiliyât Rivayetlerine Yaklaşımı;⁵ Yusuf Ağkuş, *İmam Mâtürîdî'nin İsrâiliyâta Yaklaşımı*;⁶ Gökhan Atmaca, *Süleyman Ateş'in Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri Adlı Eserinde İsrâiliyât*.⁷ Elbette tefsirler üzerinde bu kabilden yapılan çalışmaların mevcudiyeti Kurtubî'nin tefsirinin de bu açıdan incelenmesine ihtiyaç duyurmaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kurtubî'nin, tefsirinde İsrâiliyât'a karşı yaklaşımı üzerinde müstakil bir eser bulunmamaktadır. Bu itibarla az önce belirttiğimiz gerekçelerle tefsirler arasında önemli bir özgül ağırlığı bulunan Kurtubî'nin geniş hacimli eserinin İsrâiliyât açısından konumunun belirlenmesi bu alandaki eksikliği gidereceği ümidini taşımaktayız.

1. İsrâiliyât'ın Kapsamı

İsrâiliyât, "isrâiliyye" (إسرائيلية) kelimesinin çoğuludur. İbranice kökenli olduğu⁸ belirtilen bu kelime daha çok "isrâ" (kul/ اسراء) ve "il" (Allah) kelimelerinden terkip halinde (Cebrail gibi) Allah'ın kulu anlamında olduğu ifade edilmektedir.⁹ Bir başka görüşe göre bu kelime İbranice asıllı "sârah" ve "el" kelimelerinden oluşan "Allah'la görüşen" anlamında olduğu belirtilmektedir.¹⁰ Bazı müfessirler ise "İsrâil" kelimesinin "gece yürüyüşü" manasındaki serâ (سرى) kelimesinden türediğini ifade etmişlerdir. Çünkü Hz. Yakûb kardeşi Esav'dan kurtulmak için geceleyin yolculuğa çıkmıştır.¹¹ Bu yüzden "İsrâil" kavramının bu ifadedden türediği belirtilmektedir.

Bazı araştırmacılara göre İsrâiliyât kavramı İslâm dışı inanç ve hikâyeleri ifade etmek üzere ele alınırken; bazılarına göre Yahudi ve Hıristiyan dinlerinden İslâmî eserlere girmiş kıssa, rivayet ve hikâyeler için kullanılmaktadır.¹² Bu kavramı daha geniş alan için düşünen araştırmacılara

⁵ Hüseyin Akyüzoğlu, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsirde İsrâiliyat Rivayetlerine Yaklaşımı", *Ekev Akademi Dergisi* 20/65 (2016), 291-311.

⁶ Yusuf Ağkuş, "İmam Mâtürîdî'nin İsrâiliyâta Yaklaşımı", *Marife Dergisi* 22/1 (2022), 467-489.

⁷ Gökhan Atmaca, "Süleyman Ateş'in Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri Adlı Eserinde İsrâiliyât", *Ekev Akademi Dergisi* 16/51 (2012), 155-166.

⁸ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât* (Ankara: DİB Yayınları, ts.), 6.

⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, h. 1387), 7-8; Remzî Na'na'a, *el-İsrâiliyyât ve eseruhâ küttübi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1970), 71; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, 6.

¹⁰ Ethem - Ünsal, "Kur'an'ı Anlamada İsrâiliyât'ın Rolü", 1723.

¹¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/331; Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru Suhnûn, 1997), 1/449.

¹² Na'na'a, *el-İsrâiliyyât*, 73.

göre de İsrâiliyât; Yahudi, Hıristiyan ve/veya diğer din ve kültürlerden aktarılan nakilleri ifade etmektedir. Bu kavramın oluşmasında “İsrâiliyât” kelimesinin seçilmesinde ana etkenin, Yahudi kültüründen alınan bilgilerin diğerlerine göre daha fazla oluşundan kaynaklandığı söylenebilir. Bazı tanımlarda konuya daha geniş zaviyeden bakılarak bu kavramdan kastedilenin ‘İslâm’a yabancı olan her şey’ olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.¹³ İslâmî eserlere aktarılan nakillerin genellikle Yahudi kaynaklarından geçtiği de bir hakikattir. Bunun en önemli nedenlerinden biri İslâm’ın geldiği dönemde Yahudilerin Araplar ile hem komşu hem de diğer din mensuplarına göre daha fazla kalabalık olmalarından dolayı öteki kültürlere nazaran Yahudi kültürünün Araplarca daha iyi tanınıyor olmasıdır. Öte yandan günümüzde İsrâiliyât kavramına benzer “mesîhiyât” ve “nasrâniyât” kavramlarının kullanımı söz konusu olsa da her iki kavramın İsrâiliyât kadar yıkıcı tesirleri olmamıştır.¹⁴

İsrâiliyât türü rivayetlerin başta Hz. Peygamber (sas) olmak üzere, herhangi bir sahâbe, tabiîn veya tebe-i tabiîne dayandırılması bu rivayetlerin sahih olarak algılanmasının yanı sıra zamanla İslâm inancıyla çelişen pek çok hurafenin İslâm kültürüne girmesine neden olmuştur. Efsanevî bir nitelik taşıyan bu tür haberler çoğu zaman insanların hayal dünyalarını süslemeleri dolayısıyla halk nezdinde ilgiyle karşılanmıştır.

2. Klasik Tefsirlerde İsrâiliyât Telakkisi

451

Klasik tefsirlerin özellikle Kur’ân kıssalarının anlatıldığı bölümleri incelendiğinde ilk dönemlerden itibaren İsrâiliyât nakillerine yer verdikleri görülmektedir. Bazı araştırmacılar İsrâiliyât rivayetlerinin ilk olarak eleştirisinin ne zaman yapıldığı veya hangilerinin eserlerine aldıkları rivayetleri eleştirdikleri veya eleştirmediklerine ilişkin bilgiler vermektedirler.¹⁵ Bu çerçevede kimisi İsrâiliyât haberlerinin eleştirilmesi veya olumsuz tavrın sergilenmesi konusunda yaklaşımda bulunan müfessirlerin

¹³ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, 7; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *el-İsrâiliyyât fi’l-tefsîr ve’l-hadîs* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1990), 13-14.

¹⁴ Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve’l-mevzû’ât fi kütübi’t-tefsîr* (Kahire: Mektebetü’s-Sünne, 1408), 13; Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyât Eleştirisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 105; Mustafa Tunçer, “Ebussuûd Tefsirinde İsrâiliyât,” *Dirâsâtu lisâniyye beyne’l-Arabiyye ve’t-Türkiyye*, ed. Hânî İsmâil Ramadân (Giresun: Arapça Türkçe Dil Paylaşım Forumu, 2021), 205.

¹⁵ Bk. Zehebî, *el-İsrâiliyyât*, 95-164.

ilkinin Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148),¹⁶ kimisi de İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) olduğunu belirtmiş¹⁷ olsalar da daha önceki yıllardan beri İsrâiliyât haberlerine karşı eleştirel bir bakış açısının mevcudiyeti bilinmektedir. Nitekim İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) birçok ayetin tefsirine ilişkin anlatılan rivayetleri eleştirdiği görülmektedir. Örneğin o, Neml sûresinde yer alan “Süleyman kuşları teftiş etti ve dedi ki ‘Neden Hüdhiüd’ü göremiyorum, yoksa kayıplardan mı oldu?’” (en-Neml 27/20) ayeti bağlamında “Hz. Süleyman Hüdhiüd’ün kendisine su bulma ve çıkarma görevi vermesi dolayısıyla nerede olduğunu sormuştur.” şeklinde Abdullah b. Selam’dan aktarılan rivayete eleştiri getirmekte ve kendi görüşünü destekler mahiyette Hz. Süleyman’ın emrine verilen birçok güçlerden söz eden ayetleri delil olarak sunmaktadır.¹⁸ Asr-ı Saadetten itibaren İsrâiliyât’la ilgili tutumun olumsuz yönde değiştiği söylenebilir. Tahminen hicri IV. asırdan sonra İsrâiliyât’ın bir terim olarak kullanılmaya başlanması, kanaatimizce, bu dönemlerden itibaren İslam âlimleri tarafından İsrâiliyât ile tefsir arasında da artık ihtiyatlı bir mesafenin bulunması kanaatini de oluşturmuştur.¹⁹

İbn Atıyye’den daha önce İsrâiliyât rivayetlerini eleştirenlerden biri de Mâverdü’dir. (ö. 450/1058) O, Neml sûresi 44. ayetin tefsiri sadedinde gündeme getirilen Hz. Süleyman ve Sebe (Seba) kraliçesi Belkıs’ın karşılaşması ile ilgili haberlerde Belkıs’ın annesinin bir cin olduğuna ilişkin verilen malumatın akla uygun olmadığını, zira yaratılış maddeleri farklı iki varlığın birbirleriyle ilişkiye girmelerinin mümkün olmadığını ifade etmektedir.²⁰ Yukarıda dile getirilen tenkit örnekleri, tefsir kaynaklarında İsrâiliyât tenkidinin İbn Atıyye ve İbnü'l-Arabî’den daha önce de gündeme geldiğini göstermektedir.

İsrâiliyât türü rivayetlerin kullanımında açık seçik kriterlerin belirlenmesi konusunda en ciddi yaklaşım sergileyenlerin başında İbn

¹⁶ Ertuğrul Döner, *Tefsirde İsrâiliyâtın Kaynak ve Bilgi Değeri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 31-34; Mustafa Ünver, *Tefsirde Öteki Celâleyn’de İsrâiliyât* (Ankara: Atlas Yayınları, 2017), 46.

¹⁷ Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyât Eleştirisi*, 215-219.

¹⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, thk. Fatma Yusuf el-Haymî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2004), 3/557. Mâtürîdî tefsirinde yer alan diğer İsrâiliyât haberleri eleştirileri için bk. 2/318, 575-576; 4/244.

¹⁹ Bk. Ethem - Ünsal, “Kur’an’ı Anlamada İsrâiliyât’ın Rolü”, 1720-1944.

²⁰ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/216. Daha farklı örnekler için bk. Enes Büyük, *Tefsirde İsrâiliyâta Dair Bazı Tespit ve İddiaların Değerlendirilmesi*, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (2019), 774-776.

Teymiyye (ö. 728/1327) ile İbn Kesir (ö. 774/1373) gelmektedir. İbn Teymiyye İsrâiliyât kelimesini sık sık kullanmış ve ciddi değerlendirmelerde bulunmuştur. Örneğin “Ben yer ve göklere sığmam ama mümin kulunun gönlüne sığarım.”²¹ hadisinin İsrâiliyât türü bir haber olduğunu ve Hz. Peygamber’e (sas) ait olduğuna dair herhangi bir senedi olmadığını belirtmiştir.²²

İbn Teymiyye’nin talebesi İbn Kesir de İsrâiliyât konusunda realist bir tutum sergilemiştir. Ehl-i kitaptan aktarılan rivayetleri tümünden reddetmeyen İbn Kesir, önceki ümmetlerden yapılan nakillere müsamahakâr yaklaşmış, bazen isrâilî haberler aktaran kişilerden nakillerde bulunmasına rağmen bu haberleri titizlikle incelemiş, Kur’ân ve sahih sünnet ile doğrudan çelişen rivayetleri güvenilir bir sened zinciri ile sahabeye ulaşsa bile reddetmiştir. Ayrıca o, İslâm’ın reddetmediği isrâilî haberlere bazen kaynak değeri yükleyerek bu tür rivayetleri tefsirine kaydetmiştir.²³

Tefsir kaynakları incelendiğinde çoğu zaman müfessirlerin İsrâiliyât konusunda nasıl bir usul takip edeceklerini ele alarak bilgi verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda pek çok müfessir, tefsirlerinde İsrâiliyât haberlerinden uzak duracaklarına dair taahhüt vermelerine rağmen uygulamada bu hususa pek uymamışlardır. Bu tür rivayetleri tefsir eserlerinde kaydeden birçok müfessir, sakındırmaya veya yalan olduklarını bildirmeye yönelik değil, herhangi bir eleştiri ve sened zinciri ortaya koymadan gerçek olaylar gibi düşünerek kullanmıştır.²⁴ Nitekim eserinin isrâilî haberlerine bakış açısını incelediğimiz Kurtubî de tefsirinin mukaddimesinde şu şekilde taahhütte bulunmaktadır: “Bu kitapta ben, naklettiğim sözleri sahiplerine, hadisleri de musanniflerine dayandırmayı taahhüt ediyorum... Öyle ki hadis, sahibine nispet edilmedikçe delil olarak kullanılması uygun değildir.”²⁵

²¹ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, nşr. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/121, (no: 2256).

²² Ebü'l-Abbas Takiyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmu'ü'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım (Medine: Mecmeu'l-Melik Fahd, 1995), 18/376. Daha geniş açıklama için bk. Mustafa Öztürk, “Kur’an Kıssaları Bağlamında İsrâiliyât Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrâiliyât Karşıtı Söylemin Tahlil ve Tenkidi”, *İslâmî İlimler Dergisi* 9/1 (2014), 11-68.

²³ Geniş bilgi için bk. Savut, “İbn Kesir’in İsrâiliyâta Yaklaşımı”, 127-148.

²⁴ Zehebî, *el-İsrâiliyât*, 95; Na’na’a, *el-İsrâiliyât*, 8; Ünver, *Tefsirde Öteki Celâleyn’de İsrâiliyât*, 63.

²⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/3.

3. Kurtubî'nin Kısa Hayat Hikâyesi ve *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* Adlı Tefsiri

Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, Doğu İslâm kültürü ile Hıristiyan Batı kültürü arasında bir köprü görevi gören Endülüs'te (6/12. asrın sonları ya da 7/13. asrın başlarında) doğmuş, gençlik ve olgunluk denebilecek yıllarını burada geçirmiş, daha sonra ülkesinde çıkan savaş nedeniyle pek çok ilim adamı gibi Mısır'a göç edip geri kalan hayatını orada tamamlamıştır.²⁶

Endülüs'te ve Mısır'da birçok hocadan ilim tahsilinde bulunan Kurtubî'nin, kaynakların verdiği bilgilere göre çok fazla talebe yetiştirmediği anlaşılmaktadır.²⁷ Dünya malına hiçbir zaman değer vermeyen Kurtubî zühd, ihlas ve takvaya uygun bir hayat sürmüş ve bu arada tasavvufu da ilgillemiştir. Ancak onun tasavvuf anlayışı kuru kuruya taklitçi anlayıştan ibaret değil, seçiciliğe dayanan akılcı bir yaklaşımdır. O, tasavvufi yorumlar konusunda kalbe doğan ve keşf yoluyla elde edilen bilgilerle âyetlerin tefsir edilmesi gerektiği ve sûfilikte aşırı derecede özen gösterilen şeyhlere karşı tazim hareketlerinin yanlış olduğu kanaatine sahiptir.²⁸

Mütevazı kişiliği ve sade yaşayış tarzıyla tanınan Kurtubî, 9 Şevval 671/29 Nisan 1273'te Mısır'a bağlı el-Minye'de vefat etmiştir.²⁹

Kurtubî'nin en kıymetli eserinden biri, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* isimli ansiklopedik özellikteki tefsiridir. Kurtubî'nin tefsirinin dikkat çeken özelliklerinin başında ahkâm tefsiri olması gelmektedir. Bu yüzden o, âyetlerin açıklamasını verirken oldukça geniş fikhî tahlillere dalmakta ve bu tahlilleri yaparken kendi görüşlerini Mâlikî, Şafîî ve Hanefî mezhep imamlarının ilgili konulardaki görüşleriyle karşılaştırarak vermektedir. Fikhî konularda tercihini çoğu zaman mezhebinden yana kullanmış ve bir mezhep taassubuna vardığı görülmüştür, diyebiliriz. Ayrıca müfessir Ehl-i sünnet haricindeki ekol ve inkârcıların fikirlerini eleştirmiş ve döneminin sosyal olaylarıyla ilgilenmiştir.

²⁶ Hayatı hakkında bilgi için bk. Celâleddin es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, nşr. Ali Muhammed Ömer (Kahire: y.y. 1976), 79; İbrahim b. Ali Muhammed el-Mâlikî İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l müzheb fi marifeti âyâni'l-mezheb* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.); Mahmûd Zelât el-Kasabî, *Kurtubî ve menhecühû fi't-tefsîr* (Kahire: Dârü'l-Ensâr, 1399/1979); M. Hasan Mahmûd Selmân, *İmâmü'l-Kurtubî şeyhu eimmeti't-tefsîr* (Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 1993).

²⁷ Selmân, *İmâmü'l-Kurtubî*, 93.

²⁸ Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 13/179; 18/22-23; 1/229, 294; 7/39; 3/417; 9/169.

²⁹ Suyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 79.

Kurtubî, geniş hacimli tefsirinin yanı sıra İslâmî ilimlerin farklı alanlarında ilmî açıdan değerli matbu ve el yazması birçok eserin sahibidir. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *et-Tezkire fi ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhira*, *el-Esnâ fi şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ ve sıfâtihî'l-ulyâ*, *Kamu'l-Hırs*, *et-Tizkâr fi efdâli'l-ezkâr*, *el-İlâm bimâ fi dini'n-Nasâra mine'l-fesâd ve'l-evhâm ve izhâri mehâsini dîni'l-İslâm*, *et-Takrîb li-kitâbi't-temhîd*, *el-Misbâh fi cem beyne'l-efâl ve's-sihâh*, *el-İlâm fi marifeti mevlidi'l-Mustafâ*.³⁰

4. Kurtubî Tefsirinde Zayıf ve Uydurma Rivayetler

Yararlandığı kaynakları büyük ölçüde ilmî esaslara göre tespit eden ve hadis ilmine hâkimiyeti sebebiyle rivayetleri kapsamlı inceleyen Kurtubî, taassuptan uzak bir anlayışla görüşlerini sunmakla birlikte, az da olsa zayıf, cüzi miktarda da uydurma (mevzu) hadisler ile İsrâiliyât bilgilerine yer vermekte ve bunlarla ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. Binaenaleyh bu tür bilgilerin Kurtubî'nin tefsirinde yer almış olması bu tefsirin ilmi yetkinliğine gölge düşürdüğü söylenebilir. Ancak söz konusu zafiyete yol açan bilgilerin toplamının, tefsirin geniş hacmine³¹ kıyasla oldukça az bir yekûn tuttuğu da gözden ırak tutulmamalıdır.

Kurtubî, eserinde güvenilir hadis kaynaklarından hadis aktarması ve bu noktada birçok müfessirden daha hassas ve dikkatli davranması elbette onun eseri için olumlu bir özellik olarak takdiri hak etmektedir. Her ne kadar kendisi tefsirinin mukaddimesinde hadis rivayetleri konusunda hassas davranacağına dair taahhütte bulunmuş³² olsa da eserde yer alan bazı zayıf

³⁰ Kasabî, *Kurtubî ve menhecühû fi't-tefsîr*, 45-50; Selman, *İmâmü'l-Kurtubî*, 140-154; Miftâh Bel'âm es-Senûsi, *el-Kurtubî: hayâtühû ve âsarühû'l-ilmîyye ve menhecühû fi't-tefsîr* (Bingazi: Câmiâtü Kâryûnus, 1998), 133-150. Bu eserlerden kısa adıyla *et-Tezkire* adlı eserde ölüm, kabir ve ahit hayatı işlenmekte olup H. Tahsin Emiroğlu tarafından Türkçe tercümesi 1995 yılında basılmıştır. *el-Esna* adlı eserde Allah'ın isim ve sıfatları açıklanmaktadır. Bu eser Hüseyin Nohut tarafından Türkçeye çevrilmiştir. *Kamu'l-Hırs* adlı eserde çalışmanın önemi ve helal kazancın değeri gündem yapılmaktadır. *et-Tizkâr* adlı eserde en faziletli zikirler konu edinilmekte olup Necatî Tetik ve Abdülmecit Okçu tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. *el-İlâm* adlı eser Hıristiyanlıktaki tutarsızlıkları ele almaktadır. *et-Takrîb*, yazma bir eser olup İbn Abdilberr en Nemerî'nin *et-Temhîd* adlı eseri üzerine yapılmış bir özet çalışmadır. *el-Misbâh* adlı eser yazma bir eser olup Ali b. Cafer es-Sikillî'nin *et-Tezhib* ve Cevherî'nin *es-Sihâh* adlı eserlerine yapılan bir özet çalışmasıdır. *el-İlâm* adlı eser de yazma bir eser olup Hz. Muhammed'in soyunu ve doğumunu konu edinmektedir. (Daha geniş bilgi için bk. Mustafa Tunçer, *Kurtubî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 83-93.)

³¹ Abdullah Bayram, bu tefsirde 428'i mükerrer olmak üzere toplam 7.165 hadisin bulunduğunu belirtmektedir. (Bk. Abdullah Bayram, *Kurtubî ve Fikhî Tefsiri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008, 269.)

³² Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/3.

ve kısmen de uydurma rivayetler nedeniyle taahhüdüne uymadığı ifade edilebilir.

Kurtubî'nin zayıf veya uydurma hadis türünden eserine aldığı bazı rivayetler arasında Hz. Nûh'un gemisinin nasıl bir gemi olduğu, Nûh tufanı sırasında bazı hayvanların nasıl yaratıldığı,³³ Firavun'un sihirbazlarının sayısı ve Mısır'a nereden geldikleri ("nakledilir ki" ifadesiyle)³⁴ verilmektedir. Kaynağı belli olmayan türden haberler bağlamında da mercimek yemenin yararlarının neler olduğu³⁵ örnek olarak verilebilir.

Kurtubî'nin eserine aldığı bu ve benzeri rivayetlerin sıhhati belli olmadığı gibi ilgili oldukları ayetlerin anlaşılmasında olumlu katkılarından da söz edilemeyeceği ifade edilebilir.

5. Kurtubî Tefsirinde İsrâiliyât

Kurtubî, ilk dönem klasik tefsir eserlerinde çok fazla rastlanmayan israiliyât kelimesinin tanımı ve kökeni hakkında bilgi vermektedir. O, "İsrâîl" kelimesinin Arapça kökenli olmadığını ve bu ifadenin birkaç farklı telaffuzunun bulunduğunu söylemektedir. Bunların ilki; hemzeli ve medli (uzatmalı) olan *İsrâîl* (إسرائيل) formundaki kullanımdır. İkincisi; "ya" harfinden sonra medli ve hemsiz *İsrâiyîl* (إسراييل), üçüncüsü ise; hemzesi ve meddi bulunmayan *İsrâiyil* (إسراييل) türündedir. Ayrıca; "ya" harfi olmadan esreli bir hemze ile *İsrâîl* (إسرائيل), üstün harekeli hemzeyle *İsrâel* (إسرائل) şeklinde okuyuş şekilleri de vardır. Temim kabilesinin bu kelimeyi okuyuşu da *İsrâîn* (إسرائين) şeklindedir.³⁶

Kurtubî, "İsrâiliyât" kelimesini tefsirinde beş kere kullanmıştır. Bunlardan biri İsrâiliyâtın kapsamı ve içeriğine ilişkin "İsrâiliyât'a sahih olmayan pek çok şey (haber) vardır."³⁷ şeklinde bilgi verme amaçlı geçerken, diğer dördü ise rivayetlerin kökenleri ile alakalıdır.

Kurtubî'nin, çok fazla olmamakla birlikte yararlandığı bazı kaynakların tesiriyle İsrâiliyât kapsamında bazı rivayetlere tefsirinde yer

³³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/37-38.

³⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/258.

³⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/426.

³⁶ Kurtubî, Hz. Yakûb'a "İsrâîl" denmesini, onun Allah'a hicret ettiği zamanın gece vakti ve yürüyüşüyle gerçekleşmiş olmasından dolayı "Allah'a gece vakti giden, yürüyen" anlamında verildiğini ifade etmektedir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/331.

³⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/338.

verdiği görülmektedir. O, bu rivayetlerden bazılarını aksi delillerle tenkit edip geçersizliklerini belirtmektedir. Ancak bazı kıssalara dair bilgi verirken konu ile ilgili rivayetleri eserine aldığı halde herhangi bir eleştiride bulunmamaktadır.

Netice itibariyle birçok kıssada ayrıntıya dalmaktan kendini alamayan Kurtubî, ister istemez isrâilî rivayetlere bulaştığı muhakkaktır. Ancak onun İsrâiliyât'a karşı tavrı Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) veya Âlûsî (ö. 1270/1854) gibi klasik tefsirlerin sınırsız müsamahasına benzememektedir. Başka bir ifadeyle bir taraftan tefsir, tefsir usulü, kıraat alanındaki yetkinliği ve birikimi, bir taraftan da fıkıh alanındaki uzmanlığıyla dikkatleri çeken Kurtubî, özellikle tefsir alanında gündeme gelen İsrâiliyât haberlerini bir çırpıda reddetmemesi, bu alanda tümünden İsrâiliyât haberlerini kabul ediyor anlamı taşımaması gerekir. Sözelimi Mâide sûresi 27-31. ayetlerinin tefsirini yaparken Hz. Âdem'in çocukları arasında yaşanan diyalogu ya da Hz. Âdem'in bulutlara varacak kadar boyunun uzun olduğuna dair bilgileri sunarken diğer tefsir kaynaklarında gördüğümüz pek çok ayrıntıya girmemektedir. Bu husus onun, İsrâiliyât karşısında temkinli davrandığını, konu ile ilgili kaynaklarda yer alan tüm rivayetlere itibar etmediğini gösterdiği söylenebilir.

5.1. İsrâiliyât Haberlerini Tenkit Ettiği Konular

457

Örnek 1: Garânîk Vakası

Kurtubî'nin eserine alıp eleştirdiği örneklerden biri Garânîk hadisesidir. Bazı kaynaklarda İsrâiliyât konuları arasında işlenen bu hadise³⁸ tefsir ilminde epeyce üzerinde tartışılan konulardan biridir. Vakayı kısaca özetlemek gerekirse bir gün Resûlullah (sas) Kureyşlilerin yanında bulunurken Necm sûresi inzal olur ve sûreyi kıraate başlar. "Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ'yı ve üçüncü(leri olan) öteki (put) Menât'ı?" (en-Necm 53/19-20) ayetlerine geldiğinde şeytan ayetin devamıymış gibi onun sözlerine "İşte onlar yüce kuğulardır, şefaatleri umulmaktadır." ifadesini ilave eder. Okumaya devam eden Hz. Peygamber (sas) sûrenin sonlarında yer alan secde ayeti yüzünden secdeye varmış, oradaki Kureyşliler de secde etmişlerdir. Bu sözleri Resûlullah'ın sarf etmiş olması müşriklerin hoşuna gitmiştir. Sonra

³⁸ Bk. Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyât*, 14; Na'na'a, *el-İsrâiliyyât*, 73. Garânîk hadisesi aslında doğrudan İsrâiliyât'la alakalı bir mesele değildir. Ancak bu konu Ebû Şehbe ve Na'na'a'da olduğu gibi bazı eserlerde İsrâiliyât konuları arasında işlendiği için biz de burada Kurtubî'nin konu ile ilgili görüşünü vermek istedik.

Cebraîl bu ibarenin vahiy olmadığını Hz. Peygamber'e bildirmiştir.³⁹ Bazı rivayetlerde Kureyşlilerin: "Muhammed putlarımızı en güzel biçimde andı" sözleri üzerine Cebrâîl'in gelip "Resûlullah'a: 'Ne yapıyorsun? Benim Allah'tan (cc) sana ulaştırmadığım ve sana aktarmadığım bir şeyi Kureyşlilere okudun' karşılığını verdiği ve daha sonra Hacc sûresinin "Senden önce hiçbir resul ve nebî göndermemiştik ki, o temenni ettiği zaman şeytan onun temennisine (bir düşünce) atmış olmasın. Fakat Allah şeytanın attığını siler, sonra kendi âyetlerini sağlamlaştırır." (el-Hac 22/52) ayetinin nazil olduğu ifade edilmektedir.⁴⁰

Kurtubî, Garânîk vakası ile ilgili rivayetlerin asılsız ve uydurma⁴¹ olduğunu ifade etmektedir.⁴² O, bu vakaya dair herhangi bir sahih rivayet bulunmadığını, Nahhâs'ın (ö. 338/950) bu rivayetle ilgili "munkatı bir hadistir" sözünü aktarır. Yine Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) söz konusu rivayetle ilgili olumsuz görüşüne dikkat çekerek bu rivayetin doğru ve güvenilir kabul edilmemesi için bu rivayetin hadis rivayet eden kitaplarda yer almamasının yeterli olduğunu ifade etmektedir.⁴³ Kısaca belirtmek gerekir ki, Kurtubî'nin Garânîk vakası ile ilgili âlimlerin olumsuz görüşlerini aktarmak suretiyle vakanın aslının bulunmadığı ve konu ile ilgili rivayetlerin zayıf olduğu görüşünü desteklediği anlaşılmaktadır. Ayrıca burada onun, peygamberlerin ismet sıfatına hâlel getirebilecek konularda çok titiz davrandığı, söz konusu ihtimale kapı aralayabilecek haberleri gerekçelerini de belirterek reddettiği görülmektedir.

Fahreddin er-Râzî de pek çok müfessirin eserlerine alıp naklettikleri bu rivayetin asılsız ve uydurma olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴ Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) da belirttiğine göre bu kıssa İbn İshak'a sorulduğunda o, bunun zındıkların uydurmasından ibaret olduğunu bildirmiştir.⁴⁵

³⁹ Ebû Abdillâh b. Muhammed İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Sadr, 1960), 1/160-161.

⁴⁰ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 23/44-45.

⁴¹ İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Aynî (ö. 855/1451), Kirmânî (ö. 786/1384), Şevkânî (ö. 1250/1834), Âlûsî, Muhammed Abduh da Garânîk hadisesi ile ilgili rivayetlerin asılsız olduğunu bildirmektedir. Bk. İsmail Cerrahoğlu, "Garânîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/361-362.

⁴² Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/85-86.

⁴³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/82.

⁴⁴ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 23/45.

⁴⁵ Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît fî't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 6/381-382.

Örnek 2: Hârût ve Mârût Kıssası

Tefsir kaynakları içerisinde farklı şekillerde anlatılan Hârût ve Mârût kıssasını⁴⁶ Kurtubî de birçok müfessir gibi eleştirmek amacıyla tefsirine almıştır. Bu rivayette özetle Allah'ın (cc) yeryüzüne Hârût ve Mârût adlı iki melek gönderdiği, insanlarda olduğu gibi meleklerle de şehvet duygusunu verdiği, onların da şehvet duygularına kapılarak şirke girdikleri, içki içip cinayet işledikleri, zinaya bulaştıkları ve daha sonradan da yanlışlarının farkına varıp tövbe ettikleri, Allah'ın (cc) kendilerini ya dünya veya ahiret azabından birini tercih etme konusunda özgür bıraktığı, onların da bu tercih karşısında dünya azabını seçtikleri anlatılmaktadır.⁴⁷

Kurtubî, Bakara sûresindeki “Süleyman'ın hükümlerini hakkında onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre gitmemişti, fakat o şeytanlar küfre gittiler: İnsanlara büyü ve Babil'de Hârût'la Mârût'a indirileni öğretiyorlar.” (el-Bakara 2/102) ayetini açıklama sadedinde Hârût ve Mârût kıssasına ilişkin rivayetleri sahiplerine izafe ederek aktardıktan sonra onları eleştirmektedir. İster İbn Ömer, ister başka birisinden nakledilmiş olsun bu rivayetlerden hiçbirinin sahih olmadığını ifade eden Kurtubî, bu görüşünün gerekçelerini melekler konusundaki temel inanç ve kanıtlara aykırı olmasına dayandırmakta ve şu delilleri sunmaktadır: *“... Onun başında gayet katı, şiddetli Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır.”* (et-Tahrîm 66/6), *“... O'ndan önce söz söylemezler ve onlar, O'nun buyruğunu yaparlar.”* (el-Enbiyâ 21/27) ve *“Gece gündüz tespih ederler, hiç ara vermezler.”* (el-Enbiyâ 21/20) Kurtubî'ye göre insan aklı, meleklerin günah işleyebileceklerini, sorumlu tutuldukları işlerin aksine eylemlerde bulunabileceklerini, kendilerinde şehvetin bulunmasını reddetmez. Çünkü akla gelen her şey Allah'ın gücü dâhilindedir. Nebilerin, velilerin ve önde gelen âlimlerin korkmaları da bu

⁴⁶ Bu kıssa hadis eserlerinden Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde de yer almaktadır. (Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982), 2/134. İbn Hibbân bu rivayetin ravileri arasında yer alan Musa b. Cübeyr için, “Sika olmasına rağmen bazen hata eder.” Yahya b. Kattan için de “Durumu belli değil.” ifadelerini kullanır. (Bk. Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1993), 5/560.)

⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/50-52. Hârût ve Mârût kıssasına dair rivayetler mevzu hadisleri konu edinen kitaplarda yer almakta ve bunların Hz. Peygamber veya sahabeye ait olmadıkları ifade edilmektedir. Bk. İbn Arrâk el-Kinânî, *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfu'a ani'l-ahbâri's-Şenî'ati'l-mevzûâ*, thk. Abdulvehhâb Abdullatîf (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1981), 1/209-210; Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Leâli'l-mesnû'a* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, ts.), 1/158.

yüzdendir. Ancak aklen uygun olan bu durumun meydana gelmesi sadece *sem'* ile (peygamberden duyulan bilgi ile) bilinmesi mümkündür. Oysa bu konuda güvenilebilecek sahih bir delil yoktur.⁴⁸

Fahreddin er-Râzî, Ahmed b. Hanbel'in eserinde yer alan bu rivayetten bahsetmemekle birlikte benzer ifadelerle İbn Abbas'tan aktarılan rivayetin fasid ve kabul edilemez şeklinde eleştirisini yaparken;⁴⁹ İbn Kesir (ö. 774/1373) de Kurtubî'nin sözlerine benzer bu tür rivayetlerin israiloğullarının rivayetlerine dayandığını ve bu konuda Resûlullah'a ulaşan herhangi bir sahih merfu bir hadisin bulunmadığını söylemektedir.⁵⁰

Örnek 3: Hz. Havva'nın Çocuğuna İblis'in İsim Verme İsteği

Kurtubî, A'râf sûresinde yer alan *"Eşini sarıp örtünce (eşiyle birleşince) eşi, hafif bir yük yüklendi, onu geçirdi. (Yükü) ağırlaşınca ikisi beraber Rableri Allah'a dua ettiler: 'Eğer bize iyi, güzel bir çocuk verirsen elbette şükredenlerden oluruz!' (dediler.)"* (el-Arâf 7/189) mealindeki ayetin açıklamasında Hz. Âdem ve Hz. Havva hakkında isrâilî bir rivayete yer vermektedir. Bu rivayete göre Hz. Havva hamileliğin ne olduğu konusunda şüpheye düşünce İblis ona bir adam suretinde görünüp karnındaki ne olduğunu sordu. O bunu bilmediğini söyleyince, İblis bu kez onun bir hayvan olabileceğini söyledi. İblis tekrar ona görünüp *"Bu doğacak çocuğun Allah (cc) katında bir değeri olacaktır. Şayet ben Allah'a yalvaracak olursam, sen de bir insan dünyaya getirirsen ona benim ismimi verir misin? şeklinde bir soru yöneltti. Havva "evet" cevabını verince, bu defa ben Allah'a dua edeceğim."* dedi. Hz. Havva çocuğu doğurduğunda İblis onun yanına gelerek *"Ona benim ismimi ver."* dedi. Bu kez onun adını sorunca o da adının *"Haris"* olduğunu cevabını verdi. Eğer ona asıl ismini deseydi onu tanımış olacaktı. Bundan dolayı Hz. Havva ona *"Abdülharis"* ismini verdi.⁵¹

Kurtubî bu rivayetin zayıflığına dikkat çekerek İsrâiliyât türü haber olduğunu, İsrâiliyât haberleri arasında buna benzer çokça sağlam olmayan rivayetlerin bulunduğunu, sağduyu sahibi herhangi bir kişinin bu tür haberlere itibar etmeyeceğini belirtmektedir.⁵² İbn Kesir de aynı şekilde bu

⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/52.

⁴⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 3/199.

⁵⁰ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/141.

⁵¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/338.

⁵² Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/338. Tirmizî bu rivayeti eserine almış olup hasen, garib bir hadis olduğunu belirtmiştir. (Bk. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "Tefsir", 7.)

rivayetin İsrâiliyât haberlerinden olduğunu teyit ederken,⁵³ Mevdûdî de bu rivayetlerin kesinlikle sahih olmadığını, Kur'an'la hiçbir şekilde desteklenmediğini ve bu haberlerin bilgi olarak ortalıkta dolaşmasının esef verici olduğuna dikkat çekmektedir.⁵⁴

Örnek 4: Hz. Eyyûb Kıssası

Kurtubî'nin İsrâilî haberler konusundaki hassasiyetini izhar ettiği ve tefsir eserlerinde İsrâiliyât haberlerinin daha çok yoğunlaştığı konulardan biri Hz. Eyyûb⁵⁵ (as) ile ilgilidir. “*Kulumuz Eyyûb'u da an. (O), Rabbine, “Şeytan bana bir yorgunluk ve azap dokundurdu” diye seslenmişti.*” (Sâd 38/41) ayeti bağlamında nakledilen bir habere göre İblis, meleklerin Hz. Eyyûb için bağışlanma taleplerini kıskanmış ve Allah'ın, bir sıkıntı veya musibet vererek onu sınamasını dilemiştir. Allah (cc) da İblis'i, öncelikle Hz. Eyyûb'un hayvanlarına sonra da çocuklarına musallat kılmasına rağmen o, başına gelen her musibete sabretme başarısı göstermiş ve hiçbir surette Allah'a isyan etmemiştir. İblis bütün bu sınamalardan netice alamayınca Yüce Allah'tan kendisini Eyyûb'un vücuduna musallat kılma isteğinde bulunmuş, Allah da dili, kalbi ve gözü dışında İblis'i onun vücuduna musallat etmiştir. İblis, Eyyûb'un vücuduna üflemiş ve bu üflemeden ötürü bedeni yanmış ve siğiller çıkmış, kanayınca kadar bunları kaşımış, vücudu paramparça olmuştu.⁵⁶

Kurtubî, özetle vermeye çalıştığımız bu rivayetleri aktardıktan sonra geniş bir şekilde dile getirdiği eleştirilerini İbnü'l-Arabî'den aktarmaktadır. İbnü'l-Arabî'ye göre, İblis'in yedinci semada senede bir gün süreyle konakladığı bir yerinin olduğuna ilişkin müfessirlerin bahsettiği görüşün batıl bir görüş olduğunu; çünkü semadan yeryüzüne lanetle indirilen bir varlığın peygamberlerin makamlarında dolaşmasının söz konusu olamayacağını; hayır-şer, iman-küfür, itaat-isyan gibi tüm fiillerin yaratıcısının şeytan değil Allah olduğunu belirttikten sonra rivayetlerde dile getirilen tüm iddiaların geçersizliğini ortaya koymaya çalışır. Daha sonra yine İbnü'l-Arabî'nin Kur'an'da bu konu çerçevesinde sadece şu iki ayetin

⁵³ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/275.

⁵⁴ Ebû'l A'la Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî v.diğ. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 125.

⁵⁵ Hz. Eyyûb kıssasının değişik yönleriyle değerlendirildiği makaleler için bk. Abdurrahman Altuntaş, “Kur'an'da Tanıtılan Model Şahsiyet, Hz. Eyyûb”, *Turkish Studies* 11/5 (2016), 17-44; Yakup Bıyıkoglu, “Kıssa Üslubü Bağlamında Kur'an'da Eyyûb Peygamber”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIV (2016), 211-243.

⁵⁶ Bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1400/1980), 23/106-107; İbn Ebi Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed Tayyib (Riyad: Mektebetü Nizâr, 1997), 8/2459.

bulunduğunu belirtir: “Eyyûb’u da an. (O), Rabbine, “Şeytan, bana bir yorgunluk ve azap dokundurdu” diye seslenmişti.” (Sâd 38/41.) ve “Eyyûb’u da an! O, Rabbine, “Bu dert bana dokundu, sen merhametlilerin en merhametlisisin!” diye dua etmişti.” (el-Enbiyâ 21/83). Resûlullah’tan (sas) da “Eyyûb yıkanırken üzerine altın çekirgeler dökülmeye başladı.”⁵⁷ şeklindeki rivayet dışında herhangi bir hadisin aktarılmadığını ve İsrâiliyâtın ilim adamları tarafından tamamen reddedilmiş olduğunu söyledikten sonra şu ifadeleri kullanır: “Durum böyle olunca İsrâiliyât haberlerinin anlatıldığı ifadelere bakmaktan ve kulaklarını onları dinlemekten uzak tut. Çünkü İsrâiliyât sana hayalden başka bir şey kazandırmaz.”⁵⁸

Hz. Eyyûb’un hastalığını konu edinen rivayetlerde dile getirilen onun aşırı derecede yaralanması -ki eşi hariç etrafındaki tüm insanların kendisinden uzaklaşmıştı- gibi daha birçok abartılı anlatımlar peygamberlerin insanları uyarıcı olarak gönderilme ilkeleri ile çelişir bir durum arz etmektedir. Zira onlar vazifeleri gereği toplum içinde yaşamaları, insanları nefrete ulaştıracak kadar hastalanmaları mümkün olmadığı gibi bu konuyu peygamberlerin toplum nezdindeki itibarı ile bağdaştırmak da uygun değildir. Esasen bu olay rivayetlerde anlatıldığı gibi olsaydı şu ayetin bir hükmü kalmayacaktı. “Peygamberleri onlara dedi ki: “Allah Tâlût’u size hükümdar gönderdi.” Dediler ki: “O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız, ona bol mal da verilmemiştir. Dedi: “Allah onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı.” Allah hükümünü dilediğine verir. Allah (ın lütfu) geniştir, (O her şeyi) bilendir.” (el-Bakara 2/247)

Genellikle İsrâiliyât türü haberlerin zayıf, uydurma veya mesnediz olduklarına işaret edip bunları ayet ve hadisle, akli ve felsefi delillerle çürütmeye çalışan Fahreddin er-Râzî, Hz. Eyyûb’un hastalığına dair rivayetlerden uzun uzadıya bahsetmesine⁵⁹ rağmen herhangi bir eleştiride bulunmamıştır. Hatta Hz. Eyyûb (as) ile ilgili rivayetleri aktardıktan sonra Mu’tezilenin bu konu üzerindeki eleştirilerine cevap vererek bu eleştirilerin

⁵⁷ Muhammed İsmail el-Buhârî, *Câmi’u’s-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Gusül”, 20, “Enbiyâ”, 20; Ebû Abdırrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Gusül”, 7; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 2/2I, 243, 314, 490.

⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi’*, 15/210. Âlûsî de Kurtubî gibi konu ile ilgili rivayetlerde insanları kendinden uzaklaştıracak, nefret ve tiksintiye sebep olacak şeyler yerine peygamberleri koruyup bunlardan tenzih eden sözlerin tercih edilmesi gerektiğini söyleyerek tenkidini ortaya koyar. Bk. *Şihâbüddin Mahmud Âlûsî, Rûhu’l-meânî fi’l-Kur’âni’l-Azim ve’s-seb’i’l-mesânî* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1994), 23/188.

⁵⁹ Bk. Râzî, *et-Tefsîru’l-kebir*, 22/178-184.

yersiz olduğunu belirtmiştir.⁶⁰ Esasında onun diğer alanlarda gösterdiği hassasiyeti bu konuda göstermemesi dikkat çekmektedir.

Burada Hz. Eyyûb'un (as) çocuklarına ve mallarına İblis'in musallat olması hususunda şu hususu da belirtmek gerekir ki, İblis'in insanlar üzerindeki etkisi sadece vesvese ile sınırlıdır ve günaha girmekten masum olan peygamberlere de hiçbir tesiri olamaz.⁶¹

Örnek 5: Hz. Yûsuf'la İlgili İftira

Bazı tefsir kaynaklarında Hz. Yûsuf (as) ile ilgili çirkin bir iftirayı konu edinen rivayetlere rastlanmaktadır. Bu rivayetlerde Hz. Yûsuf, kendisini arzulayan kadınla ilişkiye girdiği ifade edilmektedir. Bu husus Yûsuf sûresinin *"Andolsun, kadın onu arzu etmişti, eğer Rabbinin doğruyu gösteren delilini görmeseydi o da onu arzu etmişti. Böylece biz kötülüğü ve fuhşu ondan çevirmek istedik; çünkü o, ihlâsa erdirilmiş (temiz) kullarımızdandır."* (Yûsuf 12/24) ayeti bağlamında gündeme getirilip tartışılmıştır. Kurtubî de bu rivayetleri tefsirine kaydetmiştir. Örneğin *"kadın sırtı üzerine yattı Yûsuf da bacakları arasına oturup elbiselerini çıkardı, pantolonunu kalçalarına kadar indirdi ve erkeğin hanımının karşısında oturuşu gibi oturdu."* şeklinde rivayetlere karşı sağlam duruş sergilemekte ve konu ile ilgili rivayetlerde yer alan iddiaların doğru olmadığını, zira peygamberlerin ismet sıfatı bulunması dolayısıyla bu türden günahlarla ilişkilerinin olamayacağını belirtmektedir.⁶²

463

Haddizatında bu konuya ilişkin serdedilen rivayetler aklî ve naklî rivayetlere aykırıdır. Zira Hz. Yûsuf'un (as) zinaya meyli konusunda peygamberliğini zedeleyecek ve normal insan için bile yakışık almayacak unsurlar taşımasının yanı sıra Yüce Allah tarafından da *"Biz bu Kur'ân'ı sana vahyetmekle sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz."* (Yusuf 12/3) ifadesiyle kıssanın güzelliğine atıfta bulunmaktadır. Eğer Hz. Yûsuf böyle bir yanlışa bulaşmış olsaydı söz konusu olayın anlatıldığı bu kıssa "en güzel kıssa" (ahsenü'l-kasas) olarak tanıtılmazdı. Ayrıca bu olaydan sonra onun tövbesine ve pişmanlığına da değinilirdi. Yine böyle bir olay yaşanmış olsaydı insanlar bunun sürekli dedikodusunu yapar dilden dile aktarılırdı.

Örnek 6: Semanın Bir Meleğin Sırtında Dönmesi

Kurtubî'nin, açıktan İsrâiliyât haberi olduğunu belirtmeksizin rivayetin metninden haberin bir İsrâiliyât haberi olduğunu benimsediği

⁶⁰ Geniş bilgi için bk. Yılmaz, "Râzî Tefsirinde İsrâiliyât", 67-87.

⁶¹ Geniş bilgi için bk. Mustafa Tunçer, *Kur'an'da Cin ve Şeytan* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015).

⁶² Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/166-168.

anlaşılan rivayeti de burada sunmak gerekir. O, Fâtır sûresinde yer alan “Allah, yıkılmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Andolsun gökler ve yer yıkılsa, onları, Kendisinden başka hiç kimse tutamaz.” (Fâtır 35/41) mealindeki ayetin tefsirinde şu rivayeti aktarmaktadır: İbn Mesûd'un arkadaşlarından biri ilim öğrenmek maksadıyla Ka'b el-Ahbâr'ın (ö. 32/652-53 [?]) yanına gitti. Daha sonra İbn Mesûd kendisine Ka'b'dan ne öğrendiğini sordu. O da Ka'b'ı şu şekilde söylerken işittiğini söyledi: ‘Sema bir meleğin sırtında bulunan bir sütunda değirmen taşı gibi döner.’ İbn Mesûd da ona ‘İsterim ki, sen bineğinle beraber devrilseydin. Ka'b yalan konuşuyor, demek ki hala yahudiliğini terk etmemiştir. Çünkü Allah (cc) şu şekilde buyurmaktadır: “Allah, yıkılmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır.” Muhakkak ki, gökler dönmez, eğer dönseydi yok olmalarına neden olurdu.” Kurtubî, bu cümlenin devamında İbn Abbas'tan naklettiği bir rivayette neredeyse aynı ifadelerle Ka'b'ın bu konu ile ilgili yalan söylediği ve yahudiliğini bırakmadığı belirtilmektedir.⁶³

Kurtubî burada söz konusu haberin İsrâiliyâttan olduğunu açıkça belirtmemiş olsa bile ayetin açıklamasında onun böyle bir rivayeti kullanmış olması, bu haberi kabul etmiş olduğu anlamına gelmektedir.

5.2. İsrâiliyât Haberlerine Sessiz Kaldığı Konular

Kurtubî'nin, eserine aldığı rivayetleri Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd gibi sahih hadis kaynaklarından almaya dair hassas davranmış olmakla birlikte, gerek eserin çok hacimli olması, gerekse gözden kaçırdığı konularda zayıf veya İsrâiliyât türü rivayetlere yer vermesi nedeniyle zafiyetinin olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bazen de hadisin zayıf veya sahih olmadığını kendisi de kabul eder. Ancak bu tür rivayetlerin içerik ve anlam bakımından sahih hadislerle çelişmediğini belirtir.⁶⁴ Kendisi bütün bunlara rağmen eserinin başında (Mukaddimedede) müfessirlerin aktardıkları pek çok haberi zorunlu olmadıkça eserine almayacağını taahhüt etse de⁶⁵ bu ilkeye zaman zaman uymadığı kolayca müşahede edilebilmektedir. Onun herhangi bir eleştiriye tabi tutmayıp reddetmediği örneklerden bazıları şunlardır:

Örnek 1: Zülkarneyn ve Kâf Dağı Hikâyesi

Kurtubî, Kâf sûresinin “Kâf. Zikir'li Kur'ân'a (uyarıcı, şerefli) andolsun!” (Kâf 50/1) mealindeki ayetini açıklarken akılla uyuşmayan ve nakle ters gelen birçok rivayeti eserine kaydetmiştir. Bunlardan biri çok fazla İsrâiliyât haberi

⁶³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 14/357.

⁶⁴ Örnekler için bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/193-194, 366; 2/ 241-242.

⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/3.

aktardığı bilinen Vehb b. Münebbih'ten gelmektedir. Bu rivayete göre Zülkarneyn bir keresinde Kâf dağı ve etrafındaki irili ufaklı diğer dağları görünce Kâf dağına ne olduğunu sordu. O da "ben Kâf'ım" cevabını verdi. "Öyleyse bu etrafındaki dağlar ne oluyor?" şeklinde sorduğunda "Onlar da benim köklerimdir. Altında benim köklerimden bir tane bulunmayan başka bir şehir yoktur. Allah bir şehri sarsmak istediğinde bana emir verir, ben de oradaki kökümü hareket ettiririm. Bu şekilde orada zelzele meydana gelir." şeklinde karşılık verdi. Zülkarneyn tekrar ona "Ey Kâf! Bana Allah'ın yüceliğinden bahset!" deyince, o da "Rabbimizin şanı çok yücedir. Benim ardımda eni ve boyu beş yüz yıl süre devam eden ve karla kaplı dağlar vardır. Bu dağlardan biri ötekini parçalar. Şayet bunlar olmasaydı cehennemin ateşi yüzünden yanardım, dedi." Kurtubî bu rivayeti hiç eleştirmeden ve aklî melekelere hiç danışmadan eserine kaydetmekte, hatta devamında şöyle demektedir: "Bu haber bize cehennemin yeryüzünde olduğunu göstermektedir. Ancak yeryüzünün ne tarafında yer aldığını en iyi Allah bilir."⁶⁶

Masallara da konu olan Kâf dağı ile ilgili rivayetlerin aslının olmadığı, akla ve mantığa uymayan hurafe ve İsrâiliyât haberlerinden olduğu çok açıktır. İbn Kesir, bu rivayetler üzerinde pek çok müfessirin, "Kur'ân-ı Mecîd" in tanımı konusunda Ehl-i kitabın eserlerinden pek çok haber nakletmesine rağmen bunların kabul edilemeyecek düzeyde olduklarını belirttikten sonra şu açıklamayı yapmaktadır: "Bu tür haber nakledenler, doğruluğu veya yanlışlığı tam olarak bilinmeyen İsrâiliyât haberlerini anlatmanın caiz olduğunu savunurlar. Oysa bu türden rivayetler, Ehl-i kitaptan bazı zındıkların uydurdukları haberlerdir. Onlar bu tür haberlerle insanların dinî inançlarını bozmaktadırlar... Resûlullah, 'İsrailoğullarından rivayette bulunabilirsiniz, bunda bir beis yoktur.' buyurmuştur.⁶⁷ Ancak o bu noktadaki iznini aklın kabul edebileceği konulara mahsus kılmıştır."⁶⁸ Hamdi Yazır da zelzelelerin Kâf Dağıyla bir alakasının bulunmadığını, depremlerin yerin altından çıkan gazlardan meydana geldiğini, Kâf Dağı ile ilgili rivayetlerin eski dönemlerden kalma efsaneleşmiş haberler olduğunu belirtirken,⁶⁹ yine çağdaş müfessirlerden İbn Âşûr da bu konudaki rivayetin

⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/2. Benzer rivayetler için bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd b. Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, h. 1423), 4/109.

⁶⁷ Buhârî, "Enbiyâ", 50.

⁶⁸ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/221.

⁶⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yenda Yayınları, 2001), 7/225-226.

bazı yalancı kıssacılar tarafından İbn Abbas'tan rivayet edildiğini ifade etmektedir.⁷⁰

Örnek 2: Hz. Mûsâ ve Âc b. Anâk Hikâyesi

Kurtubî, “*Dediler ki: “Ey Mûsâ! Orada zorba bir millet var. Onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla girmeyiz...”* (el-Mâide 5/22) ayetini açıklarken aralarında Âc b. Anâk'ın da bulunduğu geçmiş milletlere ait akla ve hayale sığmayacak hikâyeleri içeren birçok mevzû (uydurma) İsrâiliyât'a yer vermektedir. Örneğin Kurtubî, Âc b. Anâk'ın boyunun 3333 (üçbin üçyüz otuzüç) zira olduğunu, elindeki asası ile bulutları çekip oradan su içtiğini, denizin dibinden balıkları alıp güneşe doğru kaldırarak kızarttığını, Nûh tufanı sırasında suların ancak dizlerine kadar yükseldiğini ve tufan sırasında 3600 (üçbin altıyüz) yaşında olduğunu bildirmektedir.⁷¹ O, bu ve benzeri rivayetlerin ardından onları reddettiğine dair herhangi bir ifade kullanmamaktadır. Sadece “Doğrusunu en iyi Allah bilir.” diyerek rivayetlerin sihhati konusunda en azından bir şüphe bulunduğunu ima etmektedir.

Kurtubî'nin aksine İbn Kesir, bu tür rivayetlerin akla ve şeriata taban tabana zit, yalan ve iftira olduğunu, Âc b. Anâk'ın varlığının bile tartışılması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu rivayetlerin anlatılmasının dahi ayıp olduğunu, Âc b. Anâk'ın boyu ile ilgili rivayetin Buhârî ve Müslim'de bulunan “Allah Âdem'i yarattığında boyu altmış zîrâ idi. O günden bugüne insanların boyu kısalmaya devam etmektedir.”⁷² hadisine aykırı olduğunu söylemektedir.⁷³ Âlûsî de Âc ile ilgili aktarılan bilgilerin tamamen yalan ve hezeyan olduğunu, hiçbir şekilde aslının bulunmadığını, bu haberleri Ehl-i kitabın uydurduğunu belirtmektedir.⁷⁴ İbn Kayyim (ö. 751/1350) da bu

⁷⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 26/276.

⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/125-127. Kurtubî'nin tefsirini tashih eden Ahmed Abdülalim el-Berdûnî bu rivayet için düştüğü notta rivayetin aslı olmadığını ve İsrâiliyât'tan olduğunu belirtmektedir.

⁷² Buhârî, “Enbiyâ” 1; Müslim, “Cennet”, 15.

⁷³ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 2/38.

⁷⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 6/86-87. Ayrıca Alî el-Kârî (ö. 1014/1605) de bu ve benzeri hikâyelerin peygamberleri küçümsemek isteyen zındıkların uydurduğu hikâyeler olduğunu, bu tür yalancıların bazı menfaatler uğruna bu konularda birçok uydurma rivayet ürettiklerini ifade etmektedir. (Bk. Ebü'l-Hasan Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, thk. Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ, *el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbârî'l-mevdû'a* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1986), 425.

rivayetlerin uydurulmuş olması bir tarafa, asıl şaşılacak olan şeyin; aslı olmayan bu tür bilgileri tefsir kitaplarına alıp da zayıflıklarını bildirmeyen kimsenin durumu olduğuna dikkat çekmekte ve söz konusu bu rivayetlerin, peygamberlerle dalga geçmek isteyen Ehl-i kitaptan zındıkların uydurmaları olduğunu bildirmektedir.⁷⁵

Örnek 3: Arşı Taşıyan (Hamele-i Arş) Meleklerin Nitelikleri

Kurtubî, "Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar Rablerini överek tespih ederler, O'na inanırlar ve müminler için (şöyle) mağfired dilerler: "Rabbimiz, sen rahmet ve bilgi bakımından her şeyi kapladın, tövbe edip senin yoluna uyanları başısla, onları cehennem azabından koru!"(el-Mü'min 40/7) ayetinin tefsirini yaparken "Hamele-i Arş" adıyla bilinen arşı taşımakla görevli meleklerin nitelikleri ve arşın yaratıldığı maddenin mahiyetine dair asılsız İsrâiliyât haberlerine yer vermektedir. Bu rivayetlerden birinde Allah'ın (cc) arşı yarattığında ona o kadar büyük bir yılan dolmuş ki, bu yılanın yetmiş bin kanadının olduğu, her bir kanatta yetmiş bin tüy, her bir tüyde yetmiş bin yüz, her bir yüzde yetmiş bin ağız, her bir ağızda yetmiş bin dil bulunduğu ifade edilmekte, yılanın bu ağızlarından her gün yağmur tanecikleri, ağaçlar, yapraklar, kum ve çakıl taşları, dünyanın gün sayıları ve melekler adedince tespihatın çıktığı söylenmektedir.⁷⁶

Kurtubî'nin eserine aldığı bu rivayetin tefsir kaynaklarında her duyulanı nakle özenen, söylenenleri akıl ve mantık çerçevesinde değerlendirmeyen kişilerin naklettikleri haberler cinsinden olduğu açıkça görülmektedir. Bu rivayetin aynı zamanda aslı olmayan ve İsrâiliyât türü bir haber olduğunu birçok müfessir de dile getirmektedir.⁷⁷

467

Örnek 4: Ashâb-ı Kehf Kıssası

Kurtubî, "O gençler mağaraya sığındılar: "Rabbimiz bize katından bir rahmet ver ve bize şu işimizden bir çıkış yolu hazırla!" dediler." (el-Kehf 18/10) ayetini izah ederken eserine alıp da eleştirdiği sadece "Ashâb-ı Kehf'in isimlerinin Arapça olmadığı, bu konuya ilişkin isimlerden söz eden rivayetin senedinin oldukça zayıf olduğunu bildirmektedir."⁷⁸ Bunun dışında İsrâiliyât'a malzeme olmuş bazı rivayetlere yer verdiği görülmektedir. Örneğin gençlerin yanında bulunan köpeğin (Rakîm, Kıtîr vb.) adının ve

⁷⁵ Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, 6/87.

⁷⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/294-295.

⁷⁷ Zehebî, *el-İsrâiliyyât*, 33.

⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/360.

renginin ne olduğu⁷⁹ gibi haberlerin İsrâiliyât türünden rivayetler olduğu ifade edilmektedir.⁸⁰ İbn Kesir Ashâb-ı Kehf'in isimleri için, "Sözü kısa kesmek gerekirse bunlar açıkça İsrâiliyât'tır." ifadesini kullanmaktadır.⁸¹

Örnek 5: Lûsûsâ Adlı Balığın Hikâyesi

Kurtubî, Kalem sûresinin "Nûn. Kaleme ve (kalemle) yazdıklarına andolsun." (el-Kalem 68/1) mealindeki ilk ayetini tefsir ederken Ka'b'dan nakledilen şu habere yer vermektedir: "İblis yerlerin üzerinde bulunan balığın karnına girerek kalbine vesvese vermiş ve şöyle demiştir: 'Ey Lûsûsâ (Leyûsâ)! Senin üzerinde hareket eden hayvan, ağaç, arazi gibi nelerin var olduğunu biliyor musun? Eğer hareket edersen hepsi üzerinden düşer.' Lûsûsâ bunu yapmak isteyince Allah kendisine bir hayvan gönderdi. Balığın burnundan girerek beynine kadar ulaştı. Balık, çıkması için Allah'a yalvarınca Allah o hayvana müsaade etti ve çıktı. Ka'b şöyle dedi: 'Yemin olsun ki, balık o hayvana bakıp durmakta, o hayvan da ona bakmaktadır. Eğer buna benzer bir şey yaparsa, yine eski durumuna döner.'⁸²

Kurtubî, açıkça bir bilgi değeri taşımayan, Kur'an ve sahih sünnette yer verilmeyen ve İsrâiliyât haberi olduğu anlaşılan rivayeti herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan eserine kaydetmektedir. Oysa İbn Kesir bu haberin İsrâiliyât çeşidi bir haber olduğunu belirtmektedir.⁸³

Örnek 6: Beytü'l-Makdis'in Kapısı

Hadîd sûresinin 57/12. ayetinde inanan erkek ve kadınların dünyada yaptıklarının bir karşılığı olarak müşahede edecekleri manzara kendilerine tasvir edilmekte ve 13. ayette de münafıklarla aralarında geçen diyalog anlatılmaktadır. "O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar (cennete gitmekte olan) müminlere derler ki: "Bize bakın da sizin nurunuzdan yararlanalım." Onlara: "Aranıza dönün de nur arayın!" denilir. Aralarına kapılı bir sur çekilir ki, onun içinde rahmet vardır, dış yönünde de azap." (el-Hadîd 57/13) Kurtubî, 13. ayette geçen kapının Ka'bu'l-Ahbâr'a göre Beytü'l-Makdis'te bulunan ve "Bâbu'r-Rahme" adıyla bilinen kapı, yine aynı ayette geçen "sûr"dan maksadın,

⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/370.

⁸⁰ Cemaleddin Muhammed b. Muhammed el-Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vil*, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1987), 11/4027-4028.

⁸¹ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/73.

⁸² Kurtubî, *el-Câmi'*, 18/224.

⁸³ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/76. Ayrıca konu ile ilgili değerlendirmeler için bk. Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyât*, 305-306.

Abdullah b. Amr ve İbn Abbas'a göre Beytü'l-Makdis'in doğusundaki sûr olduğunu ifade etmektedir.⁸⁴

Bu ayette dünya ve içindekiler hiç gündem yapılmadığı ve açık bir şekilde ahiret gününden bir sahne canlandırıldığı halde Kurtubî'nin, kapı ve sûr'un dünyadaki bir maddenin karşılığı olarak tanımlandığı bir rivayeti eserine almış olması İsrâiliyât konusunda çok hassas davranmadığını göstermektedir. İbn Kesir bu rivayetlerin İsrâiliyât haberlerinden olduğunu söylemektedir.⁸⁵

Örnek 7: Güneş ve Ayın Yaratılış Aşaması

Kurtubî, İsrâ sûresindeki “Biz gece ve gündüzü (kudretimizi gösteren) iki ayet yaptık. Gece ayetini sildik, gündüz ayetini aydınlatici yaptık ki hem rabbimizin lütfunu arayalım ve hem de yılların sayısını ve hesabı bilesiniz. Biz her şeyi açık açık anlattık.” (el-İsrâ 17/12) ayetinin açıklamasında “gecenin ayetini sildik” ifadesi konusunda bazı isrâilî rivayetlere yer vermektedir. Bu rivayetlerden birinde; Allah'ın evvel emirde güneşi ve ayı yetmiş parça olarak yarattığı, ayın nurundan altmış dokuz parçayı silip güneşin ışığına ilave etmesi suretiyle ay'ın yüz otuz dokuz, güneşin de bir parçadan ibaret olarak kaldığı belirtilirken, diğer rivayette de Cebrail'in kanadını ayın üzerinden üç kere geçirmesiyle de daha önce güneş gibi aydınlık olan ayın ışığının söndüğü, hatta üzerinde görülen siyahlıkların da bu sayede gerçekleştiği bildirilmektedir.⁸⁶

469

Açıkça görüldüğü üzere İsrâ sûresinin bu ayeti kevnî bir konudan söz etmektedir. Resûlullah'ın (sas) bu gibi konularda pek açıklama yapmadığı da bilinmektedir. Nitekim bir keresinde kendisine hilalin neden başlangıçta ince olduğu, sonraki günlerde büyüdüğü, daha sonra yine eski halini aldığı hususu sorulduğunda cevap vermeden soru Allah tarafından şu şekilde cevaplanmıştır: “Sana doğan aylardan soruyorlar. De ki: “Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.” (el-Bakara 2/189) Bu itibarla yukarıdaki rivayette dile getirilen konuların Kur'ân ve sahih sünnetle, modern bilimin esaslarıyla uyuşmaması nedeniyle söz konusu rivayet mevzû veya İsrâiliyât'tan sayılmaktadır.⁸⁷

⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/246.

⁸⁵ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 4/309; Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1404/1984), 8/166. Ayrıca bk. Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, 310-311.

⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/227-228.

⁸⁷ Suyutî, *el-Leâli'l-mesnû'a*, 1/45-46; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, 89-91.

Örnek 8: Hz. İdris Kıssası

Meryem sûresinde bulunan “Onu (*Eyyûb*) yüce bir yere yüceltmiştik.” (Meryem 19/57) mealindeki ayet bağlamında klasik tefsir kaynaklarında⁸⁸ Hz. İdris'in (as) nereye yükseltildiği konusunda İsrâiliyât türü rivayetlerin örnekleri Kurtubî tefsirinde de yer almaktadır. Bu rivayetlerde özetle; İdris'in (as) ölüm meleği ve başka bir melekle göğe çıkması, güneşin doğuş yerine ulaştırılması, kendisine cennetin gösterilmesi, ölüm meleği tarafından ruhunun alınıp bir süre sonra tekrar iade edilmesi ve tekrardan dördüncü semada ruhunun kabzedilmesinden sonra orada defnedilmesi gibi konular gündeme getirilmektedir.⁸⁹ Ancak bu rivayetlerin kolayca kabul edilebilecek haberler olmadıkları, meleklerin masumiyetinin tartışıldığı ve neticede İsrâiliyât'tan oldukları açıktır.⁹⁰ Ayrıca Buhârî şarihi İbn Hacer (ö. 852/1449), bu rivayetin sağlam bir senedle Hz. Muhammed'e (sas) dayandırılmadığını ve bunun İsrâiliyât haberi olduğunu ifade etmektedir.⁹¹

Kurtubî yine bu rivayetlere dair herhangi bir eleştiride bulunmamakta ve bu yüzden rivayetlerin içeriğini kabul ettiği ihtimali anlaşılmaktadır. Oysa mitolojik böyle bir haberin İslâm'ın temel esaslarıyla bağdaşmayacağı ve bazı tehlikelere kapı aralayacağı aşikârdır.

Örnek 9: Yeryüzünün Öküzün Boynuzları Üzerinde Bulunması

Kelâm ilminde çok konuşulan konular arasında Allah'ın (cc) arşa istiva etmesi meselesi de yer almaktadır. Kurtubî “*Rahmân arşa istivâ etmiş(kurulmuş)tur.*” (Tâhâ 20/5) ayetinin tefsirini yaparken Beyhakî'den yaptığı nakilde; yerin “nûn”un üzerinde, “nûn”un denizin üzerinde, denizin bir kayanın üzerinde, kayanın da bir öküzün boynuzu üzerinde olduğunu bildirmektedir. Vehb b. Münebbih'ten rivayet edilen bir habere göre de yeryüzünde yedi deniz ve yedi kara parçası vardır, her kara parçasının arasında da bir deniz bulunur. En alta bulunan deniz cehennem kenarına bitişiktir, eğer deniz çok büyük olmasaydı yeryüzünde bulunan her şeyi yakacaktı.⁹²

⁸⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 16/72-73; Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl* (Tahran: İntişârâtü Âfitâb, ts.), 2/513; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/126.

⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/117-119.

⁹⁰ Aydemir, *Tefsîrde İsrâiliyyât*, 280. İbn Kesir de bu rivayetin isrâiliyât haberi olduğunu bildirmektedir. (Bk. İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/126.)

⁹¹ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî fî şerhi sahihi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 6/375.

⁹² Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/169-170.

Kur'ân'ın, sahih sünnetin ve bilimin temel verileriyle bağdaşmayan bu rivayetler için, Kurtubî'nin tefsirini tahkik eden Ebû İshak İbrahim bu tür haberler üzerinde İslâm âlimlerinin çok tartıştığını ve bunların güvenilir olmadıklarını bildirmektedir.⁹³

Örnek 10: Allah'a Asi Gelmeyen Bir Grubun Yaşadığı Yerin Niteliği

Kurtubî, “*Binmeniz ve süs için atları, katırları ve merkepleri (yarattı)...*” (en-Nahl 16/8) ayetinin tefsiri münasebetiyle yaratılış konularını genişçe ele alır ve bu bağlamda kısaca şu konulara değinir: Endülüs ötesinde de Allah'ın (cc) bir takım kulları vardır, onlar hiçbir şekilde Allah'a karşı gelmez ve isyan etmezler. O insanların yaşadığı beldenin taşları inci ve yakuttan, dağları altın ve gümüştendir. Onlar çiftçiliğin ne olduğunu bilmez ve hiçbir işle meşgul olmazlar.⁹⁴

Bu rivayeti destekleyecek ne Kur'an'da bir bilgi ne de hadis literatüründe güvenilir bir rivayet vardır. Abdullah Aydemir ilk bakışta bu tür bilgilerin İslâmî olmadığını, İsrâiliyât türü bir haber olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁹⁵

Kurtubî yukarıda sıraladığımız haberlerin dışında da tespit edebildiğimiz kadarı ile yine benzer İsrâiliyât haberlerini tefsirine almakta ve bu haberlerin İslâm'ın ruhuna uygun olup olmadığına ilişkin bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Bunların gündeme getirildiği konular arasında

- ✓ Hz. Mûsâ döneminden kalma “Tabut”un içindeki malzemelerin cinsi;⁹⁶
- ✓ Kârûn'un kimliği, zenginliği ve maharetleri;⁹⁷
- ✓ Bel'âm'ın⁹⁸ kimliği;⁹⁹

⁹³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/169. Ayrıca bk. Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyât*, 85.

⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/81.

⁹⁵ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyât*, 94.

⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/249-250.

⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 8/311.

⁹⁸ Tevrat ve İslâmî literatürde ilk önce iyi bir insan iken sonradan Hz. Mûsâ ve kavmine karşı tuzak kurmasından dolayı cezalandırıldığı anlatılan şahıs. (bk. Ömer Faruk Harman, “Bel'âm b. Bâûrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/389-390.)

⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/320.

◆ Kurtubî'nin Tefsirde İsrâiliyât Rivayetlerine Yaklaşımı

- ✓ Cennetten Hz. Âdem ve Havva ile birlikte kovulduğu söylenen yılanın nereye indiği;¹⁰⁰
- ✓ Hz. Süleyman'ın tahtının niteliği;¹⁰¹
- ✓ "Sicil" in¹⁰² ne olduğu;¹⁰³
- ✓ Hz. Dâvûd'un Êriya'nın hanımına talipli olması;¹⁰⁴
- ✓ Emevîlerin saltanat süresi¹⁰⁵ ve
- ✓ Semanın, Hz. Hüseyin'in şehadetinden dolayı ağlaması¹⁰⁶ gibi hususlar sayılabilir.

Kurtubî'nin tefsirine alıp eleştirdiği İsrâilî rivayetler ile hiç eleştirmedeği rivayetler birlikte değerlendirildiğinde şu husus dikkat çekmektedir: O itikadî ve amelî alanlarda büyük ölçüde İsrâiliyât haberlerinden uzak durmuş, ayetlere muhalif gelecek rivayetlere itibar etmemiş, diğer tefsir kaynaklarında uzun uzadıya anlatılan hikâyeleri bölerek akla tamamen ters gelen kısımlarını elemiş,¹⁰⁷ Kur'ân'da bilgi verilmeyen konularda ayetlerin asıl gayelerinin gözetilmesi gerektiğini savunmuştur. Bütün bu olumlu yönlerine rağmen keşke eserine almasaydı denecek birçok İsrâiliyât türü rivayeti de tefsirine kaydetmiş olması onun bir zafiyeti olarak karşımızda durmaktadır, diyebiliriz. Onun bu tür rivayetlerden bazılarını eleştirmeden vermiş olması, belli başlı konularda tüm rivayetleri bir arada vermek suretiyle tercihi okuyucuya bırakma amacına matuf olduğu söylenebilir.

¹⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/320.

¹⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/202-203.

¹⁰² Enbiyâ sûresi 104. ayette konu edinilen kavram. (Bk. "O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz." (el-Enbiyâ 21/104.)

¹⁰³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/347.

¹⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/175-177.

¹⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/133.

¹⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/141.

¹⁰⁷ Örneğin Hz. Nûh'un (as) gemisinin özellikleri ile ilgili tefsir kaynaklarında akılla kabulü mümkün olmayacak rivayetler yer almaktadır. Bunlardan birini Kurtubî "Nûh gemiyi yapıyor, kavminden ileri gelenleri yanından geçtikçe onunla alay ediyorlardı..." (Hûd 11/38) ayetinin tefsirinde ele alır. Taberî tefsirinde rivayetin tamamı yer aldığı (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/22) halde Kurtubî bu rivayetin uydurma veya İsrâiliyât haberi olduğu çok açık olan şu bölümünü keserek nakletmiştir: "...Gemide hayvanların pislikleri artınca, Allah Hz. Nûh'a filin kuyruğunu tutmasını söyledi. Hz. Nûh da kuyruğu tutunca, kuyruktan bir erkek ile bir dişi domuz düştü. Domuzlar bu sırada pislikle meşgul oldular. Bu arada geminin iplerini fare kemirmeye başladığında Allah Nûh'a aslanın alnına vurmasını söyledi. Nûh da bu emri yerine getirince aslanın burun deliklerinden bir erkek ve bir dişi kedi çıktı. Bu kediler süratle fareleri avlamaya başladılar." (Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/31-32.)

Netice itibariyle Kurtubî'nin eseri temelsiz İsrâiliyât türü haberlerden uzak bir eser olduğu söylenemeyeceği gibi bu husus, Kurtubî'nin tefsirinin değerine kısmen de olsa gölge düşürmekte, okuyucu nezdinde bu durumun bir zaaf noktası olarak görülmesine neden olmaktadır şeklinde düşünülmesi mümkündür.

Sonuç

İsrâiliyât konusu daha çok, erken ve klasik dönem tefsir eserlerinin önemli konularından birini teşkil etmektedir. Çağdaş dönem Kur'an merkezli tartışmalarda da bu kadar yoğunlukta olmasa da yine de önemini sürdürmektedir

İsrâiliyât ifadesi başta Yahudilik olmak üzere çeşitli kültürlerden İslâmî kaynaklara nakledilen efsane, olay, kıssa veya bilgi anlamında kullanılmaktadır. İsrâiliyât rivayetleri İslâmî eserlere genellikle Kur'an'da ayrıntıları verilmeyen konuların¹⁰⁸ aydınlatılması amacıyla yönelik ele alınmış, bu haberlerin kaynağının sağlam olup olmamasına pek dikkat edilmemiştir. Kapalı noktaların açıklanmasında doğruluğu tam tespit edilmemiş bilgilerin şüphesiz İslâm toplulukları üzerinde etkinliği kaçınılmazdır. Müslüman âlimlerin çoğunluğuna göre bu etkinliğin bir kısmı, menfi yönde cereyan etmiştir.

Müfessirlerden bazıları eserlerinde izleyecekleri yöntemi açıklarken genellikle İsrâiliyât haberlerinden kaçınacaklarına dair görüş bildirmektedirler. Ancak uygulamada bu sözlerin pek tutulmadığı veya yerine getirilmediği görülmektedir. Nitekim Kurtubî de tefsirinin mukaddimesinde ve bazı ayetlerin tefsirini yaparken bu konuda hassas davranacağına dair taahhütte bulunmasına ve okuyucuları İsrâiliyâtтан uzak durmaları gerektiğine dair uyarmasına rağmen kimi ayetlerin açıklanmasında İsrâiliyât haberlerine yer vermekten kendini alamamıştır. İsrâiliyât'a konu olmuş rivayetlerin azı hariç genellikle rivayetler üzerinde herhangi bir değerlendirme yapmadan bu haberlerden bir kısmını eserine almıştır. Bu çeşit rivayetler onun eleştirdiği rivayetlerinden oldukça fazladır. Ancak şunu da itiraf etmek gerekir ki, Kurtubî'nin eserine alıp da eleştirdiği rivayetler hariç diğer İsrâiliyât türü haberler benzer hacimdeki diğer tefsir eserlerinde yer alan İsrâiliyât haberlerinden çok daha azdır.

¹⁰⁸ Kur'an'da kıssaların özellikleri ve ayrıntılı anlatılmama gerekçeleri için bk. Ethem - Ünsal, "Kur'an'ı Anlamada İsrâiliyât'ın Rolü", 1720-1744.

◆ Kurtubî'nin Tefsirde İsrâiliyât Rivayetlerine Yaklaşımı

Kurtubî'nin eserinde yer alan İsrâiliyât rivayetlerinin itikat ya da tevhid inancını zedeleyecek konularla alakalı olmadığını özellikle belirtmek gerekir. Buna rağmen bu rivayetlerin okuyucunun zihnini gereksiz yere meşgul ettiği, temel amaçtan uzaklaştırdığı ve eserin hacmini artırmaktan başka işe yaramadığının da bir hakikat olduğu ifade edilebilir.

Kanaatimiz odur ki Kurtubî, klasik dönem rivayet tefsirlerinin bir unsuru haline gelen İsrâiliyât haberlerinin bir çarpıda silinip atılmasını okuyucuların irşat konusunda yararlanabileceği bir alanın kapatılması şeklinde algılamaktadır. Bu yüzden zayıf veya uygun görmediği konuları ele alıp tenkit ederken mutedil gördüklerini kaydetmiştir. Bir başka ifadeyle o, tefsir eserlerindeki klasik çerçeveyi kısmi rötuşlarla korumayı amaçlamaktadır. O, İsrâiliyât'a karşı bu yaklaşımıyla İslâm medeniyeti ile diğer kültürler arasındaki bağlantıyı da koparmamaktadır. Bu konuda şunu da söylemek mümkündür: O, eleştirdiği isrâilî haberler hariç kimi yerlerde "denilir ki", "nakledilir ki" ifadesini kullanırken rivayetlerin zayıflığına dikkat çekmek istemekte, kimi yerlerde de bu tür haberlere bir bilgi değeri olarak bakmaktadır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*. Nşr. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Ağkuş, Yusuf. "İmam Mâtürîdî'nin İsrâiliyâta Yaklaşımı". *Marife Dergisi* 22/1 (2022), 467-489.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Akyüzoğlu, Hüseyin. "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsirde İsrâiliyat Rivayetlerine Yaklaşımı". *Ekev Akademi Dergisi* 20/65 (2016), 291-311.
- Alî el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nûrüddîn Alî b. Sultân. *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ahbârî'l-mevdû'a*. Thk. Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1986.
- Âlûsî, Şihâbuddin Mahmud. *Rûhu'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Azim ve's-seb'i'l-mesânî*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, 1994.
- Altuntaş, Abdurrahman. "Kur'ân'da Tanıtılan Model Şahsiyet, Hz. Eyyûb". *Turkish Studies* 11/5 (2016), 17-44.
- Ateş, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Atmaca, Gökhan. "Süleyman Ateş'in Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri Adlı Eserinde İsrâiliyât". *Ekev Akademi Dergisi* 16/51 (2012), 155-166.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyyât*. Ankara: DİB Yayınları, ts.
- Bayram, Abdullah. *Kurtubî ve Fikhî Tefsiri*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. 2008.
- Bıyıkoglu, Yakup. "Kıssa Üslubü Bağlamında Kur'ân'da Eyyüb Peygamber", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIV (2016), 211-243.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Câmi'u's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Büyük, Enes. Tefsirde İsrâiliyâta Dair Bazı Tespit ve İddiaların Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (2019), 765-785.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Garânîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/361-362. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Döner, Ertuğrul. *Tefsirde İsrâiliyâtın Kaynak ve Bilgi Değeri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

- Ebû Şehbe, Muhammed. *el-İsrâiliyyât ve'l-mevzû'ât fi kütübi't-tefsîr*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1408.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Ethem, Mürsel - Ünsal, Ramazan. "Kur'an'ı Anlamada İsrâiliyat'ın Rolü". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 1720-1744.
- İbn Arrâk el-Kinânî. *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfu'a ani'l-ahbâri's-şenâti'l-mevzû'â*. Thk. Abdulvehhâb Abdullatîf. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru Suhnûn, 1997.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1404/1984.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Thk. Es'ad Muhammed Tayyib. 10 Cilt. Riyad: Mektebetu Nizâr, 1997.
- İbn Ferhûn, İbrahim b. Ali Muhammed el-Mâlikî. *ed-Dibâcü'l-müzheb fi marifeti âyâni'l-mezheb*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1993.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî fi şerhi sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1388/1969.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillah b. Muhammed. *Tabakâtü'l-kübrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1960.
- İbn Teymiye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin. *Mecmu'ü'l-fetâvâ*. Thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım. 35 Cilt. Medine: Mecme'u'l-Melik Fahd, 1995.
- Harman, Ömer Faruk. "Bel'âm b. Bâûrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/389-390. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kâsımî, Cemâleddin Muhammed b. Muhammed. *Mehâsinü't-te'vil*. Thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1987.

Kaya, Mesut. *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyât Eleştirisi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.

Kasabî, Mahmûd Zelât. *Kurtubî ve menhecühû fi't-tefsîr*. Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1399/1979.

Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*. Mlf. Mevlüt Uyanık. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kâtibî'l-Arabî, 3. Basım, 1387.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü Ehli's-sünne*. Thk. Fatma Yusuf el-Haymî. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.

Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. Thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahim. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Mevdudî, Ebu'l A'la. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. Çev. Muhammed Han Kayanî v.diğ. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Thk. Abdullah Mahmûd b. Şehhâte. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, h. 1423.

Na'na'a, Remzî. *el-İsrâiliyyât ve eseruhâ kütübî't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1970.

Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Öztürk, Mustafa. "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâiliyyât Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrâiliyyât Karşısı Söylemin Tahlil ve Tenkidi", *İslâmî İlimler Dergisi* 9/1 (2014), 11-68.

Râzî, Fahreddin. *et-Tefsîru'l-kebîr*. 23 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.

Savut, Harun. "İbn Kesîr'in İsrâiliyyâta Yaklaşımı", *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2012), 127-148.

Selmân, M. Hasan Mahmûd. *İmâmü'l-Kurtubî şeyhu eimmeti't-tefsîr*. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1993.

Senûsî, Miftâh Bel'âm. *el-Kurtubî: hayâtühû ve âsârühû'l-ilmîyye ve menhecühû fi't-tefsîr*. Bingazi: Câmiâtü Kâryûnus, 1998.

Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Leâli'l-mesnû'a*. 2 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, ts.

◆ Kurtubî'nin Tefsirde İsrâiliyât Rivayetlerine Yaklaşımı

- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. Nşr. Ali Muhammed Ömer. Kahire: y.y. 1976.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*. 28 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 4. Basım, 1400/1980.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *el-Câmi'u's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Tunçer, Mustafa. *Kur'ân'da Cin ve Şeytan*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Tunçer, Mustafa. "Ebussuûd Tefsirinde İsrâiliyât," *Dirâsât Lisâniyye beyne'l-Arabiyye ve't-Türkiye*. Ed. Hânî İsmail Ramadân. Giresun: Arapça Türkçe Dil Paylaşım Forumu, 2021, 201-233.
- Tunçer, Mustafa. *Kurtubî*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Ünver, Mustafa. *Tefsirde Öteki Celâleyn'de İsrâiliyât*. Ankara: Atlas Yayınları, 2017.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayınları, 2001.
- Yılmaz, Muhammed. "Râzî Tefsirinde İsrâiliyât", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2001), 67-87.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *el-İsrâiliyyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1990.
- Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl*. 4 Cilt. Tahran: İntişârâtu Âfitâb, ts.